

HRVATSKA ANTROPOLOGIJA ŽENE OD SEDAMDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA DO DANAS: ŽENSKE TEME U HRVATSKOJ ETNOLOGIJI

VEDRANA PREMUŽ ĐIPALO
Etnografski muzej Split
Iza Vestibula 4
HR-21000 Split
vedrana@etnografski-muzej-split.hr

UDK 39 (091)
Pregledni članak
Review paper
Primljeno/Received: 6.08.2013.
Prihvaćeno/Accepted: 9.08.2013.

U radu se nastoji ukazati na promjene unutar hrvatske etnološke misli nastale u poimanju i interpretiranju tema vezanih uz antropologiju žene. Analiziranom građom ujedno se nastoji izložiti svojevrsan pregled konceptualnih okvira unutar antropologije žene, onako kako je to interpretirano od strane hrvatskih etnologa i kulturnih antropologa. Cilj rada je ustanoviti koje su promjene nastupile u predstavljanju žena i ženskog svijeta u sklopu domaće etnološke i antropološke literature, u kojem vremenskom periodu te u kojem smjeru su se navedene promjene razvijale.

Ključne riječi: žena, antropologija žene, hrvatska etnologija i kulturna antropologija

U hrvatskoj znanstvenoj etnološkoj i antropološkoj bibliografiji ne nalazimo veliki broj radova koji izričito govore o ženama. Na temelju tih tekstova, ali i onih koji na različite načine problematiziraju ženu – interpretirajući je kao *surogat* ili o njoj govore u sklopu nekog šireg polja istraživanja, pa i na temelju onih radova koji je vrlo malo spominju pokušat će se analizirati ženska problematika. U radu se nastoji odgovoriti i na pitanje koje su teme koje propituju ženski svijet u najvećoj mjeri zastupljene u etnološkim studijama te će se pokušati kronološki ustanoviti tijek istraživačkog interesa i promišljanja.

Istodobno će se istražiti kod kojih autora i u kojem kontekstu se javlja interes za bilježenjem i interpretiranjem osobnih kazivanja žena. Komparativnim osvrtom propituje se geneza istraživačkih koordinata – od onih usmjerenih na uopćene teme o tradicijskom životu kod kojih se fragmentarno iščitavaju crtice iz života žene u tradicijskoj kulturi pa sve do onih usmjerenih na personifikaciju kroz bilježenja pripovijesti i priča o osobnom iskustvu i doživljaju vlastite (ženske) svakodnevnice. Nastoji se ukazati na pomak etnološkog zanimanja prema

osobnim kazivanjima te na višestrukost metodoloških ishodišta prisutnih u recentnim istraživanjima, a s tim u skladu i na otvaranje prostora za stvaranje novih značenja i interpretacija. Stoga je i određena vremenska odrednica naznačena u naslovu rada - sedamdesete godine 20. stoljeća - kada se javljaju prve navedene promjene.

Naglasak će se staviti i na utjecaj feminističke epistemologije u teorijskim promišljanjima recentnih autorica. Izabrana i predstavljena građa mogući je okvir za daljnja istraživanja ženske povijesti i temelj za stvaranje novih interpretativnih polja vezanih uz proučavanje žena i rodnih odnosa.

OPREČNOST „DVIJU“ ETNOLOGIJA

Kulturno - historijska orijentacija hrvatske etnologije, koja je prevladavala od tridesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća, bila je usmjerena prema istraživanju izvornih, arhaičnih kulturnih elemenata. Etnografi tog razdoblja zanimali su se isključivo za stare kulturne oblike uz težnju za rekonstrukcijom etničke povijesti. Uz opis i podatke o rasprostranjenosti težilo se ka otkrivanju podrijetla kulturne pojave te su zapisivači/etnografi nerijetko u svojim opisima navodili neodređeno prošlo vrijeme što je vodilo do uopćenih, bezvremenih i zamišljenih prikaza. Sadašnjost je etnolozima ovog razdoblja bila zanimljiva samo ukoliko je čuvala neke starije kulturne oblike (Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Pavel Šantek 2006: 10-18).

Početak sedamdesetih godina 20. stoljeća javlja se kritički stav prema dotadašnjoj prevladavajućoj kulturno - historijskoj etnologiji. Kritiku navedene metodologije istraživanja iznosi Zorica Rajković u tekstu *Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja* (1974) u kojem govori o nepreciznosti i uopćenom karakteru opisa istraživanih običaja. Pomak prema istraživanju novih tema koje nisu ukorijenjene isključivo u prošlosti već proučavaju urbane, svakodnevne društvene pojave i tradicionalne običaje u suvremenom kontekstu, označio je dolazak nove paradigme utemeljene na kulturno-antropološkom pristupu. Paralelno s novim pristupom, kojega karakterizira istraživanje kontekstualiziranih kulturnih pojava, problematiziraju se i aktualiziraju suvremene prakse i značenja, što dovodi do novih tema etnološkog istraživanja, poput transformacija folklornih tradicija u suvremenoj kulturi.

Tako, primjerice, novo područje etnološkog znanstvenog interesa postaje proučavanje novinskih osmrtnica (Rihtman-Auguštin 1988:116-167) ili znamenje smrti u prometnim nesrećama (Rajković 1988).

Za daljnju promjenu istraživačke paradigme uvelike je zaslužna etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin koja je u svom djelu *Etnologija naše svakodnevice* (1988) naznačila nužnost uvođenja novog predmeta u etnološkim istraživanjima.¹ Uvidjevši dotadašnje ignoriranje istraživanja suvremenosti od strane sveukupne akademske etnološke zajednice, nastojala je, često uz glasno javno negodovanje drugih uvaženih etnologinja i etnologa, afirmirati etnologiju kao znanost koja se ne bavi samo selom i idealiziranim predodžbom naroda već i gradom sa svim njegovim složenim, raznovrsnim, promjenjivim strukturama koje je etnolog dužan iščitavati - kodirati i dekodirati. Dunja Rihtman-Auguštin u svojim se studijama bavila transformacijama običaja ali i klasičnim etnografskim temama smještenim u izmijenjenom, urbanom kontekstu. Kao etnološki predmet po prvi se put tematizira gradska svakodnevnica, istraživanje gradske kulture, *alternativna urbanizacija*, identitet novosagrađenih (zagrebačkih) naselja.² Kritizirajući kulturno-historijsku analizu, a napose kapitalno djelo Milovana Gavazzija *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* iz 1939. godine, koja se temelji na utvrđivanju podataka o podrijetlu godišnjih običaja, njihovoj rasprostranjenosti i kontinuitetu, autorica apelira na spoznavanje značenja koji običaji imaju u prošlosti i sadašnjosti, o njihovim promjenama te ulozi koju običaji imaju za ljudske živote (Rihtman-Auguštin 1988: 74).

U takvom ozračju unutar hrvatske etnologije započinju i rodna istraživanja. Od druge polovine 20. stoljeća može se govoriti i o rodnom prevratu koji podrazumijeva prevlast ženskog autorstva etnološke profesije naspram ranijeg, muškog promišljanja kulturno-historijske etnologije čiji su predstavnici bili

¹ U knjizi se, uz teorijsko promišljanje o odnosu etnologije i sadašnjosti, tematiziraju obiteljska slavlja, simbolika hrane, narodna i popularna glazba, dječje poklade, narodna nošnja i najnovija moda, novinske osmrtnice, urbani prostor.

² Pod pojmom *alternativne urbanizacije* autorica podrazumijeva procese alternativnog preoblikovanja gradskog prostora koji nastaje prema navikama njegovih stanovnika, nasuprot onih urbanističkih isplaniranih (neformalna okupljališta u naselju poput lokacija za okupljanje šetača pasa, bočališta, sastajališta na klupama ili ispred lokalnih trgovina, stolova za kartanje).

u najvećoj mjeri muškarci i iz takve pozicije istraživali i bilježili tradicijsku kulturu. Ovakav obrat doveo je do potiskivanja, premda ne osobito radikalnog, isključivosti muške perspektive koja je u najvećoj mjeri bila usmjerena prema istraživanju „muškog svijeta“ - muških zanimanja i muških uloga u tradicijskoj kulturi.³

Također, etnologinje ovog razdoblja uvode refleksivnost kao neizostavnu odliku istraživačkog rada. Na taj se način osuvremenio predmet etnologije te se naznačilo uvođenje feminističkog pristupa u etnografsko istraživanje.

U narednom poglavlju kronološkim pregledom odabranih radova predstaviti će se problematiziranje roda u ranijoj hrvatskoj etnološkoj, folklorističkoj i kulturno-antropološkoj literaturi.

ŽENA U RANIJOJ HRVATSKOJ ETNOLOGIJI

U *Zborniku za narodni život i običaje*, kojeg izdaje JAZU od 1896. godine, objavljuje se niz podataka o tradicijskoj kulturi pojedinih područja.⁴ Iz tih regionalnih monografskih prikaza, koji nastaju kao rezultat terenskih istraživanja, saznajemo o klišeiziranoj slici žene. Zapisivači narodne građe ženu nisu promatrali izdvojeno iz privatne sfere te su na taj način i dokumentirali građu. Jednoobraznost takvog pristupa ogleda se u

³ U ranijoj hrvatskoj etnologiji ne nailazimo na velik broj žena. Prva hrvatska etnografkinja bila je Mara Čop Marlet (1858-1910). Pisala je novele, pripovijetke, drame, romane, putopise i etnografske priloge. Mara Čop ipak je ostala manje poznata hrvatskoj kulturnoj javnosti. Ova etnografkinja impresivne biografije, osamdesetih godina 19. stoljeća bila je članicom čak triju međunarodnih etnografskih društava. Veliki dio života putovala je po svijetu te se uz razne tematske etnografske opise ističu njezini opisi života romskih i afričkih žena. Pisala je i o ženama južnoslavenskih zemalja (Žura Vrkić 2003: 91-105). Iako Mara Čop piše iz „ženske perspektive“, u njezinim opisima uočavaju se idealizirani, zamišljeni i uopćeni prikazi. Primjerice, opisujući hrvatske žene govori o njihovoj uočljivosti po crvenoj kapi koju nose na glavi dok se bokeljka ističe po ljepoti i dražesnosti. Još je jedna zaslužna žena koja je ostala prilično nepoznata – Kata Jajnčerova (1876-1953). Kata Jajnčerova bila je sestra Stjepana i Antuna Radića, a upravo je prema uputama brata Antuna prikupljala podatke o rodnom Trebarjevu na temelju *Osnove za sabiranje građe iz narodnog života*. Bila je jedina žena koja je napisala monografski tekst koji je uvršten u *Zbornik za narodni život i običaje* (Potkonjak 2011: 87-112).

⁴ Velik broj monografskih opisa nastao je na temelju *Osnove za sabiranje i prikupljanje građe o narodnom životu* Antuna Radića, koja je izašla u drugoj knjizi *Zbornika za narodni život i običaje* 1897. godine. Na temelju tih uputa nastale su etnografske monografije koje su dijelom objavljene u *Zborniku*, a dijelom pohranjene u Arhivu Etnološkog zavoda HAZU (Belaj 1998: 352).

nizu radova koji stavljaju ženu izričito u obiteljski krug, određujući je kao domaćicu / majku / suprugu / skrbnicu. Žena determinirana na takav način je uvijek ona *druga*, neprisutna u javnoj sferi života, pa je i slika društva kojeg se željelo prikazati u najvećoj mjeri neobjektivna i nepotpuna.

Nastojanje hrvatskih etnologa kulturno-historijske orijentacije za istraživanjem „velikih“, reprezentativnih tema (poput godišnjih običaja ili seoskih svetkovina), nasuprot „puke“ seoske i gradske svakodnevnice, jedan je od mogućih razloga nepojavnosti / nereprezentativnosti ženskih tema u etnološkim istraživanjima i etnološkoj literaturi. Usmjerenošću ka istraživanju svakodnevnice povećavao se interes za drugačijim pristupom pa i istraživanjem ženskih identiteta i uloga.⁵ Drugi razlog možemo naći u predrasudi, proizašloj iz pera muških istraživača, odnosno, muškog kuta gledanja, o subalternom socijalnom položaju žene, koji su ženske uloge i odnose sagledavali iz jednostrane pozicije, a koji nisu nužno i uopćeno morali predstavljati stvarnu sliku. Muški istraživači izostavljali su, ili pak tek usputno spominjali, ono što je iz njihova kuta gledanja smatrano za marginalizirano i manje reprezentativno.⁶ Jednostranost „stare“, androgene etnologije u percipiranju žene možemo uvidjeti na narednim primjerima.

U monografiji Frane Ivaniševića o životu poljičkih sela⁷ žena se sporadično spominje u krugu životnih običaja (običaji uz rođenje djeteta, svadbeni običaji, posmrtni običaji) dok se u najvećoj mjeri o ženi piše u kontekstu radnih obaveza unutar seoskog gospodarstva. Primjerice, samo za opis jutarnjih poslova, odnosno, dok se muškarci ne probude, žena obavi niz poslova. „Valana domaćica ne čeka ni svitlosti dana, ni zalaza

⁵ Paralela se može pronaći uspoređujući povijesnu znanost koja je, inzistirajući na „velikim“ temama rata i mira, zanemarila povijest svakodnevnice, a slijedom toga i povijest žena. Hrvatska historiografija ipak bilježi izraziti napor za „ispravljanjem povijesne nepravde“ budući da je objavljen veliki broj studija koje tematiziraju ženu u povijesti. Vidi: Andrea Feldman (2004), Stojan (2003), Janeković Romer (2007).

⁶ Na isti način u etnografskim opisima u manjoj mjeri nailazimo na opise radne odjeće i rublja, nasuprot reprezentativnog blagdanskog ruha. Isto tako u muzejskim prezentacijama načina odijevanja stanovnika pojedinog kraja najčešće se predstavlja svečano ruho. Radna nošnja bila je u manjoj mjeri predmetom sakupljačkog interesa.

⁷ U Akademijinu *Zborniku za narodni život i običaje* izlazili su zapisi Frane Ivaniševića o Poljicima od 1903. do 1905. godine. Građa je prvi put objavljena u cjelini 1906. godine.

sunca, ne će ni u zoru obaspat, a dignut će se, ako je puno posla, da pođe na vrilo i donese vode, da naloži vatru, skuva životinan, prašcin, baci travu drugon blagu, opere suđe, pomete kuću, a kada se muškići podignu, napravi posteale, spravi jin šta je od potrebe za u pole“ (Ivanišević 1987: 277). Uz čuvanje i brigu o djeci, ženski poslovi pretpostavljali su brigu oko tkanja, šivanja, žetve, kosidbe, pranja robe, branja uroda, zalijevanja vrta. U zadruzi je muško bio gospodar kuće. „Di je muška glava, nedaje se gospodarstvo ženskoj glavi, nego da se nađe ona žena puno pametnija od muža, ili sestra od brata. Rugo je kući, 'di sukna vlada. Kaže se: Teško kući, 'di žena gospodarica, a toru, 'di koza zvonarica“ (ibid.: 316). Autor u određenoj mjeri pridaje važnost ženi, ali opet u sferi rada i ukoliko ona doprinosi boljitku domaćinstva. U tom kontekstu iznosi opće stajalište da „nije zalud besida, da tri kantuna od kuće stoju na domaćici a samo jedan na domaćinu“ (ibid.: 316). Poželjna žena je radišna i skrušena. „Bog je ostavija tako i naredija, da žena vala da bude poslušna i pokorna svome mužu. U nikin kućan ne će reć žena: moj muž, moj čovik, nego: moj gospodar; priko negove naredbe ne smi se ništa činit“ (ibid: 385).

Istovjetan pristup sagledavanja žene i ženskih uloga nalazimo u monografiji Vladimira Ardalića o narodnom životu i običajima stanovnika bukovačkih sela.⁸ Žena se spominje u najvećoj mjeri kod opisa života i posla u zadruzi (Ardalić 2010: 50-60). „Ovuda zamjeraju onoj kući, ako je de ženski gospodar. Tu drže ljude, da su budale i bezjaci. Ženi se sliši nikako, da žitkom upravlja, jer bi morala ići na put: a koje bazaju po putovije' i obće ljudima kao muško, diže se onda za tom hrđav glas“ (ibid.: 45) Lijene žene, neradišne, samostalnije, navode se kao jedan od razloga raspada zadruge (ibid.: 95). Ženske značajke autor određuje isključivo prema tome koliko ona uspješno obavlja svoje dužnosti: po čistoći kuće, prema tome kako lijeva na bunaru vodu, kako mijesi kruh, pa čak i kako održava kućne mačke i pse (ibid.: 51).

Na primjeru monografije *Život i običaji u Imockoj krajini* (1993) fra Silvestra Kutleše također se uočava manje vrijedna i izdvojena društvena uloga žene. U tom kontekstu ponekad

⁸ Tekstovi Vladimira Ardalića, naknadno objavljeni u knjizi *Bukovica: narodni život i običaji*, izlazili su u *Zborniku za narodni život i običaje* od 1899. do 1935. godine.

susrećemo i bizarnosti kao što je „bacanje cure, kučke i mačke u duboku vodu“ kada cura zatrudni bez svog „čovika“.

Sagledavanje iz muške vizure bez nijansiranja i ulaženja u rodne *druge*, bez želje za determiniranjem ambivalentnosti života kojem bi se pridodale i pokušale rastumačiti „ženske stvari“, obilježja su prikaza tradicijskog života u monografijama rane hrvatske etnologije poput gore navedenih. Ipak, da bi se izbjegla zamka isključivosti, izdvojit ću primjer koji ukazuje na to da su i ženske autorice ponekad bile jednostrane i da rod nije nužan preduvjet za analizu društvenih pojava u određenoj (muškoj ili ženskoj) perspektivi. U etnografskom prikazu otoka Brača autorice Gamulin i Vidović (1975: 463-494) niti u jednom drugom segmentu života, osim vezano uz preradu vune, tkanje i izgled narodne nošnje i oglavlja, ne navode kako su žene živjele, kako su se osjećale i kako su razmišljale. Nasuprot tome, opisujući tradicijski život na otoku Braču Josip Miličević (1975: 399-460) u cijelosti navodi osobna kazivanja dviju kazivačica o njihovom vlastitom odnosu prema društvu i životu općenito.

NOVI PRISTUP U PROUČAVANJU ŽENE

Znatan utjecaj na daljnja istraživanja ženskih uloga imala je antropologinja Vera Stein Erlich s knjigom *Porodica u transformaciji* (1964) inzistirajući na pojmu transformacije, procesa koji je, prema autoričinom iscrpnom istraživanju tristotinjak sela u tadašnjoj Jugoslaviji u razdoblju od 1937. do 1941. godine, utjecao na obiteljske odnose, a s tim i na žensku ulogu unutar obiteljskog kruga. Razlog promjena autorica vidi uslijed stvaranja nove društveno – političke situacije i novih proizvodnih odnosa, a kao posljedica nastaje individualizam kojemu autorica ne pridaje osobito pozitivno značenje budući da doprinosi promjenama, nestabilnosti, kaotičnom stanju (Erlich, 1964: 373). Razlozi za takvu prikrivenu idealizaciju patrijarhalne obitelji mogu se pronaći već u samim metodologijskim pretpostavkama. Naime, najveći broj ispitivača koji su bili aktivni u provođenju anketnih upitnika bili su muškarci te je moguće da je rodna uvjetovanost stvorila i rodno određenu sliku istraživanja, što se može uvidjeti na primjeru da su se istraživali odnosi oca i sina, ali ne i oca i kćeri (Kodrnja 2008: 60; Čapo Žmegač 2004: 58-59).

1982. godine u izdanju Hrvatskog etnološkog društva izlazi zbornik *Žena u seoskoj kulturi Panonije* objavljen nakon

prvog znanstvenog skupa koji je tematizirao ženu u tradicijskoj kulturi. Tekstovi objavljeni u zborniku u većini interpretiraju ženu u stereotipnoj privatnoj sferi. Posebno se ističe tekst Dunje Rihtman-Auguštin *O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi* (1982: 33-38). Autorica iznosi tezu da je položaj žene u zadružnom životu bio dvojak. S jedne strane, ona nije donosila bitne odluke koje su imale utjecaj za opstanak zajednice i nije bila stvarni posjednik vlastite imovine, ali je ipak u svakodnevnom životu imala određene ovlasti. Ono što je najvažnije, smatra Rihtman-Auguštin, jest posebna vrst komunikacije koja između žena iste ili različitih obitelji čini *žensku subkulturu* unutar zadruge. Komunikacija se odnosi na određene trenutke u zadružnom životu kada žene utemeljuju novi ekonomski poredak stvaranjem osobnog imetka nastalog kao posljedica skupljanja viška proizvoda koje su žene prodavale. Ta prešućena radnja bila je „javna tajna“ o kojoj su žene međusobno komunicirale. Drugi vid komunikacije vezan je uz kontrolu rađanja. Unutar ženske subkulture postojale su ženske osobe koje su obavljale pobačaje. Komunikacija o tim tajnim radnjama ostvarivala se između ženskih članova zadruge, dok su se muškarcima te informacije prešućivale. Etnografi ranijeg razdoblja bilježili su odnose u zadruzi, ali su zapažali samo opće značajke uočavajući isključivu podređenost žena unutar strogo patrijarhalnog društva, ne zapažajući one odnose koji su otkrivali i zatomi, stvarni utjecaj i moć žena. Autorica patrijarhalizam određuje kao povijesnu kategoriju koja se modificira, dok je osnovno određenje ostajalo nepromijenjena konstanta – nesudjelovanje žene u stvaranju moći i njeno izostajanje iz javnog života. Drugorazredni položaj žene još je izraženiji raspadom zadruge kada žena unutar građanske i radničke obitelji postaje ovisnija o muškarcu koji zarađujući donosi novčane prihode, a ona obavlja kućanske poslove. Njezin utjecaj reduciran je isključivo na inokosnu obitelj, za razliku od prijašnjeg kojeg je imala u zadružnoj subkulturi. Navedenim primjerom očituje se povijesna mijenja patrijarhalizma uslijed utjecaja različitih proizvodnih odnosa.

Olga Supek (1995/1996: 264) potvrđuje ovu tezu, ali navodi zaključak da su slavonske zadružne žene bile slobodnije i hrabrije od svojih muževa i sinova, nasuprot uobičajene predodžbe o ženi kao konzervativnom elementu u obitelji i čuvarici tradicijskih vrijednosti. Žena je bila ta koja je, što se vidi na primjeru osiguravanja dodatnih novčanih sredstava za

zajednicu, stvarala nove mogućnosti i pogodnosti u društvu novih socijalnih i ekonomskih promjena.

U tekstu *Patrijarhalizam danas* (1988: 193-204) Rihtman-Auguštin uočava nedostatak istraživanja i prikupljanja biografskih kazivanja žena te ističe njihovu važnost. Ovakav apel za bilježenjem personaliziranih, stvarnih odnosa moći i uloga u obitelji, naznaka je modernijeg pristupa u hrvatskoj etnologiji. Analizom tadašnje društvene situacije (osamdesete godine prošlog stoljeća) autorica istražuje rodne odnose kroz odnose moći u javnim ulogama. Promjena statusa žene, iz statusa *domaćice* prema statusu *zaposlene*, doprinosi ženi veći pristup sferama moći. Taj pomak nije ipak značio i jednakost u pristupu izvorima moći jer se žene u najvećem broju zapošljavaju u nisko akumulativnim industrijama poput industrije tekstila, kožne obuće i galanterije. Unatoč porastu *vidljivosti* žena, što je posljedica migracija iz sela u gradove uslijed čega žena preuzima dotadašnje muške obaveze, autorica dolazi do zaključka da „patrijarhalizam tinja i krije se iza idealne kulture u kojoj dominira vrednota ravnopravnosti“ (Rihtman-Auguštin 1988: 203). Uvođenjem ovakvog teorijskog promišljanja u hrvatskoj etnologiji stvaraju se temelji rodnog istraživanja.

Za konačno utemeljenje antropologije žene zaslužna je etnologinja i sociologinja Lydia Sklevicky čiji tekstovi čine iskorak prema interdisciplinarnom pristupu. Predodžbe roda koje je tematizirala u nizu objavljenih znanstvenih članaka objedinjuju sociološke i etnološke teorijske pristupe. Dio tekstova o povijesti ženske emancipacije u Hrvatskoj, antropologiji žene, političkoj antropologiji objavljen je posthumno u knjizi *Konji, žene, ratovi* (1996). U magistarskoj radnji pod naslovom *Žene i moć – povijesna geneza jednog interesa* Sklevicky navodi tezu o ambivalentnom odnosu prema ženi novog tipa koji ženu promatra dvojako – s pozicija antifašističkog pokreta ili kroz determiniranu tradicijsku ulogu. Ističe da se „(...) ne nastoji na promjeni tradicijskih vrednota, već je naglasak na njihovoj *modifikaciji* u odnosu na novi kontekst/povijesni trenutak. Tradicijske „ženske vrednote“ ne bivaju osporene niti integrirane u neki novi vrednosni sustav, već se njihov emancipatorski naboj u prvom redu očituje u funkciji korisnosti za širenje i jačanje NOP-a“ (Sklevicky, 1996: 47). O ženskoj emancipaciji i organizaciji pisala je proučavajući ulogu Antifašističke fronte žena u NR Hrvatskoj od 1945-1953. Naoko suhoparnom temom kao što je povijest ženske antifašističke organizacije, autorica je uvela kategoriju

roda i naznačila uvođenje ženske perspektive u znanstveni prostor. U suradnji sa Žaranom Papić 1983. godine priredila je zbornik *Antropologija žene*, a pod samostalnim uredništvom zbornik *Žena i društvo. Kultiviranje dijaloga* (1987).⁹

Uz brojna aktivistička zalaganja i nastojanja za teorijskim promišljanjima u etnološkom proučavanju, Sklevicky se zauzimala i za nužnost ženske perspektive u antropologiji. Uspoređujući *žensko pitanje* u etnologiji sa zapadnoeuropskim kolonijalnim izučavanjem *primitivnih* kultura, koje se političko-ekonomskom i kulturno-historijskom različitošću odvaja od predmeta proučavanja, ne uspijevajući ući u srž promatrane kulture te sličnost nalazi u dotadašnjoj hrvatskoj androgenoj etnologiji gdje je *ona* najčešće predstavljena i izdvojena kao *druga* (Sklevicky, 1996: 155-163).

NOVIJA HRVATSKA ETNOLOGIJA I PROUČAVANJE ŽENA

Sagledavajući tematski raspon objavljenih radova novije hrvatske etnologije, uviđa se da se od početka devedesetih godina 20. stoljeća studije koje problematiziraju rod i ženske uloge pišu u većoj mjeri. Primjerice, Etnografski muzej Split izdanje poseban broj godišnjaka *Ethnologica Dalmatica* (1995/1996) tematski posvećen ženi u tradicijskoj kulturi. Iako niz radova koji donose različite činjenične podatke daju zanimljiv i koristan pregled o načinu života žene, oni se ne oslanjaju na teorijske rasprave, podloge koje bi potkrijepile ili osnažile tvrdnje ili dali temelje za daljnju raspravu. Riječ je o tekstovima koji govore o ženi bez ostvarene interakcije s kazivačicama. Za izvore se uzimaju uglavnom južnohrvatski dalmatinski srednjovjekovni statuti ili arhivska građa. O ženi u okviru imovinsko-pravnih odnosa pišu Braica (ibid.: 5-11), Lulić – Štorić (ibid.: 23-26) i Vojnović (ibid.: 27-36). Izgled žene i odijevanje tematizira Ivančić (ibid.: 37-43), Božanić – Bezić piše o komiškome ognjušu i hvarskoj čipki (ibid.: 45-53), Cega o trogirskim ženama (ibid.: 55-63), Alaupović Gjeldum o svadbenom ceremonijalu (ibid.: 63-81). Od ostalih tekstova izdvaja se tekst Jadrana Kalea (ibid.: 83-107) koji raspravu o nadnaravnom karakteru žene naslanja na razmišljanja antropologinje Sherry Ortner.

⁹ Zagrebačka grupa okupljena oko Lydie Sklevicky i Rade Iveković 1977. postala je prva „formalno organizirana feministička grupa“ u istočnoj Europi. Pod nazivom „Žena i društvo“ grupa je registrirana je kao sekcija Sociološkog društva Hrvatske (Knežević 2004: 247- 260).

Tih godina u Hrvatskoj se javljaju istraživanja vezana uz antropologiju žene ali i etnografiju rata, što se javlja „kao posljedica postmodernističkih razmišljanja o smislu vlastita istraživanja i pisanja, ali i ratne zbilje koja je pred etnologa stavila niz emocionalnih i osobnih znanstvenih angažmana, ravnopravno uključuju osobno iskustvo i svijest o spolnoj, rodnoj, kulturnoj i etničkoj prepletenosti“ (Škokić 2004: 27).¹⁰

U ovom poglavlju predstaviti će se radovi hrvatskih etnologinja za koje smatram da su tematski, pojmovno ili teorijski doprinijeli suvremenom problematiziranju rodne tematike. Neke od analiziranih studija odabrane su upravo stoga što iz pomaknutog gledišta pristupaju određenoj temi ili su pak *pionirski* radovi u hrvatskim etnografskim predodžbama o rodu. Poveznica izabranih tekstova je tematizacija žene, ali se međusobno razlikuju u pristupima i okvirnim poljima istraživanja.

Interdisciplinarni pristup rodnoj tematici primjetan je u tekstu *Febra kvotidijana ili o udaji*. Etnologinja Valentina Gulin Znić kroz istraživanje miraza isprepleće povijest roda, obitelji, gospodarsku, demografsku i pravnu povijest. O materijalnim transakcijama pri sklapanju braka, majčinstvu i odnosu privatnog i javnog mediteranskog kulturnog kruga autorica progovara na primjeru urbane dubrovačke srednjovjekovne zajednice. Posebnost autoričinog pristupa ogleda se u konstruiranju ženske svakodnevnice kroz saznanja o njezinim materijalnim pravima (Gulin Znić 2004: 97-119).

Propitujući položaj žena na otoku Zlarinu, etnologinja Aleksandra Muraj dolazi do zaključka o ambivalentnosti njihova društvenog položaja (Muraj 1999: 219-229). Proučavajući mikro lokaciju istočnojadranskog otočnog mjesta u konkretnom povijesnom procesu, autorica postavlja pitanje o valjanosti iskaza o podređenosti ženskih društvenih i obiteljskih uloga, kako se to općenito pripisuje ženama Mediterana. Početkom 20. stoljeća, odlaskom muškaraca s otoka uslijed ekonomske krize, zlarinjanka uz prijašnje obveze odgoja djece i vođenja kućanstva na sebe preuzima niz muških poslova. Žena postaje stvarateljica materijalnih dobara potrebnih za održavanje obitelji. Autorica u toj promjeni i uspostavi ravnoteže između starog i novog reda stvari, vidi trenutak u kojem je žena postala samostalnija i samosvjesnija te iznosi stav da se dihotomije moći - podređenosti

¹⁰ Vidi: Čale Feldman; Prica i Senjković 1993.

te javnog - privatnog ne mogu bezuvjetno primijeniti na sve različite društveno socijalne kontekste.

Tezu o paralelizmu muške i ženske sfere djelovanja krajem 19. i početkom 20. stoljeća navodi i Čapo Žmegač (1998: 265). Javno ponašanje odavalo je nedvojbeno patrijarhalnu predodžbu. Niz simboličkih radnji (hodanje iza muža, obraćanje s *vi*, neobraćanje strancima...) idu u prilog ovoj slici. Međutim, u privatnoj sferi moguće su i drugačije interpretacije. Žena je u tajnosti, u intimi doma, davala korisne savjete mužu te na taj način sudjelovala u kreiranju zajedničke budućnosti. Također, uvriježena slika o podređenosti žene tijekom zajedničkog objeda kada su žene, zajedno s neoženjenim mladićima, stajale za vrijeme jela, autorica tumači ispreplitanjem rodne ali i dobne hijerarhije.

Etnologinji Jelki Vince-Pallui fokus istraživanja također je žena u tradicijskoj kulturi. Autorica zaključke izvodi komparacijom iz različitih izvora, bilo da je riječ o arhivskoj građi, zapisanim pjesmama i pripovijetkama ili na temelju vlastita terenskog istraživanja. Primjerice, autorica rekonstruira položaj žene temeljen na arhivskim izvorima na području Dalmatinske zagore i priobalja tijekom druge polovice 18. i početkom 19. stoljeća. Rekonstrukcija patrijarhalnog života i nezavidan položaj žena ističe se već u samom naslovu teksta u kojem se navodi uzrečica koju je izgovarao muškarac predstavljajući svoju ženu drugim muškarcima u javnosti: *Da prostitute, moja žena!* (Vince-Pallua, 1990: 77-96).

U tekstu o jedinstvenoj pojavi *virđina* (Vince-Pallua 1998/1999: 133-152) autorica ukazuje na pojavu koja također otkriva ambivalentan ženski položaj u kojem je ženi, u nedostatku muških nasljednika, nametnuta izmjena rodnog identiteta i preuzimanje muške uloge u kućanstvu. Ovu pojavu zavjetovanih djevojaka autorica analizira i u sklopu etnografske kartografije (Vince-Pallua 2007: 17-45).

Trag *nevidljivih plesačica* u lastovskom pokladu prati Iva Niemčić (Niemčić 2002: 77 – 91; 2011). U plesno - etnološkoj studiji o pokladnim običajima na otoku Lastovu autorica kritizira nepotpune opise običaja koji ne predstavljaju *lijepo maškare* sastavljene od ženskih sudionica. Iznosi tezu o zanemarivanju ženske strane običaja uslijed muškog kriterija pri odabiru proučavanih subjekata. Posebnost autoričina metodološkog pristupa jest u inzistiranju na korelaciji etnološke studije plesa i

studije roda, gdje se spajaju plesno koreografsko istraživanje i istraživanje temeljeno na feminističkoj metodologiji.

Dekodiranju ženskih uloga pristupila je i Naila Ceribašić u tekstu o sviračicama narodnih glazbala u Hrvatskoj (Ceribašić 2004: 147-163). Na stereotipe o ženskim ulogama nailazi proučavajući različite pisane izvore u kojima otkriva neprisutnost zabilježenih glazbenih praksi u kojima žena sudjeluje kreirajući glazbenu tradiciju. Nailazi na potpunu nevidljivost sviračica, što je u suprotnosti sa stvarnim stanjem na terenu. Zanimljivo je bilježenja nereprezentativnih glazbenika (tj. glazbenica) i uvriježeni stav o bestidnosti žena glazbenica govori u prilog tezi o zamišljenom i ostvarenom redu u kojem se prema zamišljenoj slici žene ne bave sviranjem (ili se bave samo „neozbiljnim“ sviranjem), nasuprot stvarne slike u kojoj nailazimo na brojne sviračice, ali koje su izuzete iz etnomuzikološke literature (Kirin Jambrešić 2004: 11).

O hrvatskim usmenim pričama čiji se mizogini sadržaj podudara s brojim primjerima europske srednjovjekovne i barokne književnosti raspravlja Maja Bošković-Stulli (Bošković-Stulli 1996: 51-69). Autorica, između ostalih, razlikuje priče koje iskazuju ženinu neravnopravnost i podređenost u vidu žene patnice, te dijametralno suprotan tip priča u kojima je žena nevjernica, gora od vruga, pohotna, svadljiva, vražja ortakinja, izвориšte zla. Iznosi se mogućnost da su priče o zlim ženama pričale i prenosile upravo same žene kako bi na taj način ostvarile vlastitu duhovnu zadovoljštinu. Identificirajući se s takvim zločestim i neposlušnim ženskim ulogama tijekom usmenog pripovijedanja, žene su se nekažnjeno suprotstavljale tadašnjem izrazito patrijarhalnom sustavu. Ono za što nisu imale hrabrosti u stvarnosti nadoknađivale su kroz usmeno kazivanje o ženama koje se usude proturječiti mužu, a time i čitavoj patrijarhalnoj zajednici.

O ženskoj dominaciji među otočkim prenositeljima tradicijskih pjesama piše Tanja Perić-Polonijo (2002: 73-96). Žene su bile te koje su, premda nepismene i zauzete brojnim dnevnim radnim obvezama, sačuvale pjesme od zaborava pjevajući ih i prenoseći ih.

Progovarajući o muškarcu, etnologinja Tea Škokić zapravo govori o ženama i njihovim ulogama. Aludirajući na istoimeni roman, kazališnu predstavu i kino hit *Što je muškarac bez brkova* Tea Škokić u tekstu *Što su brkovi bez muškaraca* propituje poziciju muškaraca koja je u navedenim umjetničkim

reprezentacijama u opreci s njegovim tradicionalnim pozicioniranjem (Škokić 2011: 440-457). Autorica analizira procese koji su doveli do krize muškosti te postavlja pitanje kako se gradila muškost u socijalizmu. Raspravljajući o muškosti kao promjenjivoj kategoriji i procesima koji uzrokuju promjenjivost dolazi do zaključka da se devedesetih godina 20. stoljeća muškost izjednačava s kolektivitetom. Nakon ratnih zbivanja brkove iz naslovne rečenice zamijenjeni su brčićima metroseksualca. „Onaj koji je desetljećima bio proglašavan kao norma danas se nalazi u feminiziranoj ulozi. Idealni tip muškarca, radnik/ratnik, više nije važan za političku scenu, štoviše, traži se dotjerano lice sposobnog menadžera“ (Škokić 2011: 454).

Ironijski pristup u odabiru naslova nalazimo i u nazivu drugog teksta Tee Škokić gdje autorica na tri razine – političkoj, jezičnoj i demografskoj – analizira *nepojavnost* seoske žene u suvremenim društvenim zbivanjima. Riječ je o tekstu *Traktori, žene, prosvjedi* (Škokić 2011: 113-125). Analizirajući dva recentna društvena zbivanja, seljački i radnički prosvjed, autorica interpretira društveni kontekst uočavajući neprisutnost/nevidljivost žena, bilo u fizičkom ili govornom pojavljivanju.

Jedinstven pristup rodnoj tematici iznosi Reana Senjković u tekstu *Domovina je ženskog roda* ukazujući na činjenicu da i politički segment života pojedine zajednice može biti rodno obilježen (Senjković 2004: 281-297). Sagledavajući likove *predizbornih žena*, odnosno propagandne modele žena korištenih u svrhu skupljanja bodova pojedinih političkih stranaka, vidljivih na izbornim plakatima, autorica daje jasne razlike u prezentaciji žena od strane vodeće i oporbenih stranaka.¹¹

¹¹ „HDZ – ova je žena (...) govorila u ime dvaju stereotipa. Jedan ju je od njih izjednačio s nacijom, a drugi je smjestio na njezino „tradicionalno“ mjesto, u obitelj, da bi strpljivo čekala svojega ratnika i odgajala svoju djecu, a hrvatsku budućnost. Ona je „nadzirala privatnu sferu“, baš onakva, subjektivna, emotivna i pasivna kakvom su je oslikali mnogi znanstveni promišljaji popularne kulture (...). Za oporbenu propagandu žena je najčešće bila glasač jednako vrijedan muškarcu, aliglasač koji će na izborima odlučiti u skladu sa svojom slikom svijeta, onom koju je, rekli bi neki, ipak „odredila biologija“. Ipak, ni ovdje neće biti moguće, ženskim rječnikom rečeno, vidjeti drugo do još jednu potvrdu „simboličkoga anuliranja“ žene. Za oporbu je, dakle, žena bila privlačna, suzdržana, profesionalna, oslobođena..., ali još uvijek samo majka“ (Senjković 2004: 287-288).

Interdisciplinarni pristup uočljiv je u zajedničkom autorskom radu Reane Senjković i Renate Jambrešić Kirin pod nazivom *Puno puta bi vas bili izbacili kroz vrata, biste bila ušla kroz prozor unutra – preispisivanje povijesti žena u Drugom svjetskom ratu*. Autorice ukazuju na transformacije modela „uzornih patriotskih žena“ uslijed utjecaja propagande suprotstavljenih ideologija u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata. Analizom tiska ustaškog i narodnooslobodilačkog pokreta autorice govore o polaritetu tj. prihvatljivom i nepoćudnom ženstvu u ratnim prilikama. Uočavaju pojavu prilagođavanja osobnih sjećanja i službenih memorija prevladavajućim kulturnim predodžbama i očekivanjima istraživača, što postaje razlog da one nepoželjne, neprikladne istine ostaju neispričane (Kirin Jambrešić i Senjković 2005: 109).

Žensku povijest (*her story*) analizira i autorica Renata Jambrešić Kirin u knjizi *Dom i svijet: o ženskoj kulturi pamćenja* (2008). Riječ je o interdisciplinarnoj analizi u kojoj autorica povezuje feminističku etnografiju, etnografiju rata i kulturalnu analizu književnosti i filma. Primjerice, autorica analizira višestruke uloge partizanki za vrijeme Drugog svjetskog rata te njihove poratne aktivnosti, odnos komunističke vlasti prema kažnjenicama na Golom otoku, a na primjeru spisateljice Dubravke Ugrešić progovara o književnim egzilanticama. U propitivanju ženske fizičke i simboličke prisutnosti u kreiranju političke povijesti i kulturnog sjećanja ogleda se jedinstvenost autoričinog pristupa.¹² Autoričina namjera je feminističkom kulturalnom analizom ukazati na formiranje ženskih identiteta prilikom traumatičnih trenutaka poput rata (Drugog svjetskog rata i Domovinskog rata), političkih previranja, zatočeništva, egzila, migracija. Namjera je, oživljavanjem osobnih i kolektivnih naracija uvidjeti na koje su načine žene prilikom tih iskustava smještene ili „iz-mještene iz nacionalnih naracija“ (ibid.: 2008: 9).

O odnosu sjećanja i službenih memorija govori i *Ženski biografski leksikon - Sjećanje žena na život u socijalizmu* (Dijanić 2004). Ovaj istraživački projekt međunarodnog je karaktera, a u Hrvatskoj je nastao na poticaj Centra za ženske studije. Istraživačice, među kojima je i etnologinja Iva Niemčić, su kroz

¹² Knjiga se sastoji od pet poglavlja: *Moderne vestalke u kulturi pamćenja Drugoga svjetskog rata; Heroine ili egzekutorice? Partizanke u 1990-ima; Šalje Tito svoje na ljetovanje!: kažnjenice u arhipelagu Goli; Prognanice u nacionalnom kanonu: o egzilnoj ženskoj književnosti; Mljekarice bez kravlje parade: o ženskoj umjetnosti u zajednici*.

intervjue sa ženama različitog obrazovanja, ekonomskog i obiteljskog statusa, nastojale smjestiti ženske autobiografske priče u kontekst socijalizma te naznačiti ulogu žena u kreiranju povijesti. Zbornik sastavljen od deset odabranih intervjuja, pojmovnika ženskih biografija u socijalizmu, tekstova o reprodukcijским pravima, participaciji žena te slikovnice kulturnih događaja u socijalizmu vrijedan je doprinos proučavanju dotada prešućivanih tema.

UTJECAJ FEMINISTIČKE MISLI NA RECENTNA ISTRAŽIVANJA

U narednom poglavlju razmotrit će se povezanost feminizma i antropologije te na koji se način to ogleda u znanstvenim radovima hrvatskih etnologinja i antropologinja. Sedamdesetih godina 20. stoljeća unutar američke i britanske antropologije dolazi do potrebe za redefiniranjem postojećih pristupa. U to vrijeme se uspostavlja poveznica feminizma i antropologije. Kritizira se i odbacuje kolonijalistički pristup napuštajući istraživanja koja su bila usmjerena poglavito prema egzotičnim kulturama te se okreće i proučavanju vlastite kulture. Prva faza feminističke antropologije - *antropologija žene*, datirana je ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća. Antropologinje ovog razdoblja nastojale su uvidjeti kakav je opis žena u etnografskom pismu. U to vrijeme javlja se i teorijsko razgraničenje pojma roda naspram pojma spola. Rod se određuje kao kulturna i društvena konstrukcija koja započinje rođenjem, dok je spol biološki određen. Muško – ženski odnosi i uloge formirani su uslijed društvenog konstruiranja te nisu uzrokovani činjenicom spolnog identiteta (Škokić, 2001: 6-7). Bokan ističe da je „koncept roda predstavljen kao način razlikovanja društvene konstrukcije maskuliniteta (muškosti) i femininosti (ženskosti) od bioloških kategorija muškog i ženskog“ (Bokan 2005: 866). Stoga se i javljaju dvije teorije – jedna koja određuje ženu i prirodu kao nižu, podređenu sferu naspram muškarčeve sfere kulture te druga koje je neravnotežan odnos muškarca i žena vidjela u ženskoj usmjerenosti ka privatnom prostoru (kuća, obitelj) nasuprot muškarčevom javnom životu (Škokić, 2001: 8; Ortner 1983: 152-183). Kritika ovih stajališta javlja se 80-tih godina dvadesetog stoljeća iznošenjem stava o stvaranju lažne slike te mišljenjem da *određena* žena ne može kategorički predstavljati sve žene (Škokić 2001: 9). Inzistira se na pluralizmu iskustva, bilježenju

osobnih priča, samoevaluaciji i refleksivnosti te nastaju teorije koje se „ne temelje isključivo na rodnoj dihotomiji već na kompleksnosti u kojoj se rod, rasa, klasa međusobno presijecaju“ (ibid.: 2001: 10). Usporedno s kritikom univerzalističke teorije dolazi i do kritike metodologije feminističke antropologije te se postavlja pitanje o tome kakvo znanje zanima feminističku antropologiju. Jednu od osnovnih razlika feminističkih od drugih humanističkih istraživanja čini metodologija istraživanja temeljena na životnom iskustvu sugovornika (kazivača i ispitivača). Žensko iskustvo postaje znanstveni izvor. Antropologinje sklone *stainpoint* teoriji određuju znanje kao posljedicu ženskog iskustva. „Sva različitost ženskih iskustava i života može biti polazište za kritička pitanja o životima tih žena, ali i o životima muškaraca, i što je još važnije o njihovim međusobnim odnosima“ (Smith prema Bokan 2005: 870). Također, nova feministička metodologija temeljena na refleksivnosti uključuje emocije u istraživački proces. Takvim pristupom subjekt istraživanja istovremeno postaje i kazivač/ica i istraživač/ica nasuprot onih pasivnih intervjuera u kojima ne postoji istinska interakcija između njih. Odlika feminističke antropologije za razliku od ostalih grana antropologije je i politička angažiranost, odnosno, unošenje vrijednosnih sudova istraživača u znanstveni pristup (Škokić, 2001: 16).

Uspoređujući ova teorijska promišljanja koja obilježavaju feminističku antropologiju, možemo primijetiti kako hrvatska etnologija i antropologija ne zaostaje za gore navedenim promjenama. U novijoj hrvatskoj etnologiji refleksivnost se uvodi kroz naglašavanje istraživačke subjektivne pozicije, što se napose očituje u *etnografiji rata* nastaloj početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Etnologija se usmjerava prema osobnim stavovima istraživača koji su u istom trenutku etnolozi i sudionici ratne stvarnosti. Usporedno, od tog razdoblja, osnaživanjem feminističkih nastojanja i već utemeljenog refleksivnog pristupa, dolazi i do većeg broja radova o ženskim temama u domaćoj etnološkoj literaturi. Na primjeru teksta Ive Niemčić o lastovskom pokladu (2011) i korčulanskoj moreški (2006) gdje autorica iz drugačije (ženske) perspektive promatra do tada poprilično istraživane teme, možemo sagledati utjecaj feminističke metodologije. Iako je svjesna isključivosti takvog pristupa, autorica objašnjenje nalazi u nužnosti istraživanja u potpunosti zanemarene perspektive. „Iako osobno smatram da više različitih interpretacija ne isključuju jedna drugu, da to ne znači da je jedna

lošija ili bolja od drugih, već dapače, da različite perspektive obogaćuju interpretirani fenomen, znanstvenu interpretaciju sam izostavila, a iznijela isključivo interpretaciju ženskih sudionica korčulanske moreške. Dakle, odlučila sam se za emsko višeglasje, svjesna svoje prisutnosti koja je samo na prvi pogled nevidljiva u tekstu“ (Niemčić, 2006: 203). Inzistiranje na *emskom* pristupu donosi perspektivu *iznutra*, približavanje i razumijevanje istraživane zajednice.

Politička angažiranost u rodnim istraživanjima hrvatskih etnologinja uočljiva je u radovima recentnih autorica (Škokić 2011a; Škokić 2011b; Senjković 2004; Kirin 2005; 2008). Autorice porodnjavaju i one segmente života koji se u prvi mah primarno ne asociraju s rodnim određenjem (poput propagande ili masovnih medija), pozicionirajući svoje stavove upravo o prijelomnim trenutcima, bilo da je riječ o ratnoj ili poratnoj hrvatskoj zbilji ili konstruiranju nacionalne države tijekom devedesetih godina 20. stoljeća. Žensko iskustvo (primjerice, iskustvo radnice, ratnice, plesačice, partizanke, kažnjenice, prosvjednice, egzilantice) postaje temelj rodnog aspekta etnološkog istraživanja.¹³

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Cilj ovog rada bio je ustanoviti koje su promjene nastupile u predstavljanju žena i ženskog svijeta u sklopu domaće etnološke i antropološke literature, u kojem vremenskom periodu te u kojem smjeru su se navedene promjene razvijale.

Na temelju predstavljenih radova zaključujemo da u hrvatskoj etnologiji zastupljenost tema vezanih uz ženu sve do sedamdesetih godina 20. stoljeća nije bila velika. Također je nedostajala kritička analiza koju je, u kasnijim radovima, donijela rodna perspektiva. Deskriptivni opisi bez znanstvene interpretacije davali su jednostrane prikaze koje su autori često nekritički preuzimali jedni od drugih.

Etnolozi, okupljeni uglavnom u Institutu za etnologiju i folkloristiku, od sedamdesetih godina 20. stoljeća pomiču

¹³ O načinu na koji se osobno iskustvo upisuje u povijesno pamćenje vidi: Jambrešić Kirin. 1995. „Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovjednom posredovanju osobnog iskustva“. *Narodna umjetnost*, 32 (2): 165- 185. Također, vidi zbornik koji tematizira važnost i ulogu ženskih naracija: Prlenda, Sandra, ur. 2009. *Sjećanja žena žrtava nacizma i nedemokratskih režima*. Zagreb: Centar za ženske studije.

znanstvene interese prema drugačijim poljima, od dotadašnje „etnologije bez ljudi“ (Rihtman-Auguštin 1988: 34; Čapo Žmegač et. al. 2006: 25) koja je bila usmjerena ponajprije na artefakte, prema istraživanju kompleksnosti čovjekovog života, što bi značilo da se etnološka istraživanja preusmjeravaju prema kulturno antropološkim. Etnološki zapisi i teorije nedvojbeno su nepotpuni bez razumijevanja žene te se tim polazištem oglašavaju autorice koje zahtijevaju nužnost ženske perspektive u etnologiji. To su prije svih bile etnologinje i sociologinje Lidiya Sklevicky i Dunja Rihtman-Auguštin koje su poziv za usvajanjem nove paradigme uputile tek nekoliko godina nakon pojavljivanja feminističke antropologije na svjetskoj sceni. Iako je njihov angažman u tom trenutku značio praćenje svjetskih znanstvenih strujanja, broj feminističkih tekstova u domaćoj etnološkoj literaturi od tada pa nadalje nije bio velik. Čak je i prijem zbornika *Antropologija žene* (1983) bio zanemariv, što neke autorice tumače kao činjenicu „nedostatne obrazovne feminističke platforme“ ili pak razlog vide u tome što je „feminizacija etnologije uključila pitanje roda puno prije sličnog feminističkog zahtjeva“, odnosno da je riječ o, u tom trenutku „već anticipiranoj ženskoj perspektivi“ koja je zaživjela bez formalnih škola, pravaca i sljedbenika“ (Kirin Jambrešić 2004: 9).

Činjenica o današnjem pretežitom ženskom autorstvu u etnološkoj struci, odnosno feminizacija etnološke struke dvojakog je karaktera. Mogući je to pokazatelj marginalizacije profesije, uzimajući u obzir udjel muško – ženskih pozicija na onim položajima koja imaju veću društvenu moć. S druge strane, uspostavljanjem prevlasti ženskog autorstva u hrvatskoj etnologiji, istodobno se javljaju nastajanja za osuvremenjivanjem predmeta etnologije (Rihtman-Auguštin, 1988). Danas, kada se taj predmet etnologinje osuvremenio, etnologinje pristupaju novim spoznajama, traže drugačije pristupe - prihvaćajući utjecaje feminističke antropologije i ženskih studija. Pojmovi roda i spola postaju predmet zanimanja kao koncept za tumačenje ljudskog društva.

Doprinos nove koncepcije možemo iščitati iz interpretiranih tekstova. Personalizacija i refleksivnost, koja je bila neprimjetna u radovima ranijih etnologa, ovdje ima konstruktivno značenje. Ipak, iako je vidljivo nastajanje da se od uopćenog identificiranja prijede na bilježenje i interpretiranje osobnih priča, još uvijek ima prostora i potrebe za prikupljanjem ženskog znanja i iskustva.

LITERATURA

ARDALIĆ, Vladimir. 2010. *Bukovica: narodni život i običaji*. Zagreb: SKD Prosvjeta.

BELAJ, Vitomir. 1988. „Povijest etnološke misli u Hrvata“, U: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskog puka*, ur. J. Čapo Žmegač et. al., Zagreb: Matica Hrvatska, 337-358.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. 1996. „O mizoginim pričama“. *Narodna umjetnost* 33/2:51-69.

CERIBAŠIĆ, Naila. 2004. „Između etnomuzikoloških i društvenih kanona: povijesni izvori o sviračicama narodnih glazbala u Hrvatskoj“. U *Između roda i naroda*, ur. R. J. Kirin i T. Škokić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije, 147-165.

ČALE FELDMAN, Lada; PRICA, Ines i SENJKOVIĆ, Reana, ur. 1993. *Fear, Death and Resistance, an Ethnography of War, Croatia 1991-1992*. Zagreb: Institute of ethnology and folklore research, Matrix Croatica, X-press.

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 1998. „Seoska društvenost“. U: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskog puka*, ur. J. Čapo Žmegač et. al. Zagreb: Matica Hrvatska

DIJANIĆ, Dijana et. al., ur. 2004. *Ženski biografski leksikon: sjećanje žena na život u socijalizmu*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Ethnologica Dalmatica 4-5. 1995/1996. Split: Etnografski muzej.

FELDMAN, Andrea. ur. 2004. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ i Ženska infoteka.

GAMULIN, Jelena i VIDOVIĆ, Ilda. 1975. „Etnografski prikaz otoka Brača“. *Narodna umjetnost*, vol. 11/12 (1): 463-494.

GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2004. „Febra Kvotidijana ili o udaji“ U: *Između roda i naroda*, ur. R. J. Kirin i T. Škokić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije, 97-119.

IVANIŠEVIĆ, Frano. 1987. *Poljica – narodni život i običaji*. Split: Književni krug.

JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata. 1995. „Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovjednom posredovanju osobnog iskustva“. *Narodna umjetnost*, 32 (2): 165- 185.

JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata i SENJKOVIĆ, Reana. 2005. „*Puno puta bi vas bili izbacili kroz vrata, biste bila išla kroz prozor nutra*: preispisivanje povijesti žena u Drugom svjetskom ratu,“. *Narodna umjetnost* vol. 42 (2):109 – 125.

JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata i ŠKOKIĆ, Tea, ur. 2004. *Između roda i naroda*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije.

JANEKOVIĆ ROMER, Zdenka. 2007. *Maruša ili suđenje ljubavi*. Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika. Zagreb: Algoritam.

KNEŽEVIĆ, Đurđa. 2004. „Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj“ U *Žene u Hrvatskoj*, ur. A. Feldman. Zagreb: Institut „Vlado Gotovac“ i Ženska infoteka, 247- 260.

KODRNJA, Jasenka. 2008. *Žene zmiije – rodna dekonstrukcija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

KUTLEŠA, Silvestar. 1997. *Život i običaji u Imockoj krajini*, Imotski: Matica hrvatska ogranak Imotski.

MILIĆEVIĆ, Josip. 1975. „Narodni život i običaji otoka Brača“. *Narodna umjetnost*, vol. 11/12 (1): 399-460.

MURAJ, Aleksandra. 1999. „Samostalnost i/ili podređenost: ambivalencija društvenog položaja žena na Zlarinu“. *Etnološka tribina* 22: 219-229.

NIEMČIĆ, Iva. 2002. „Tragom nevidljive plesačice“. *Narodna umjetnost* 39/2:77-92.

NIEMČIĆ, Iva. 2011. *Lastovski poklad. Plesno-etnološka studija*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

NIEMČIĆ, Iva. 2006. „Iskustva s terenskog istraživanja ili od terena do teksta i natrag“, U: *Etnologija bliskoga: poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Pavel Šantek. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 191-211.

ORTNER, Šeri (Sherry Ortner). 1983. „Žena spram muškarca kao priroda spram kulture?“. U: *Antropologija žene*, ur. Ž. Papić i L. Sklevicky. Beograd: Prosveta, 152-183

PAPIĆ, Žarana i Lydia Sklevicky, ur. 1983. *Antropologija žene*. Beograd: Prosveta.

PERIĆ-POLONIJO, Tanja. 2004. „Otočke kazivačice usmenih pjesama“, ur. R. Jambrešić Kirin i T. Škokić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Centar za ženske studije, 269-281.

POTKONJAK, Sanja. 2011. „Kata Jajnčerova. Uz povijest ženskog rodoslovlja hrvatske etnologije“, *Etnološka tribina* 34, vol. 41: 87-112

PRICA, Ines. 2002. „Women doing a man's job: gender and authority in Croatian ethnology“. *Narodna umjetnost* 39 (1): 151-167.

PRELENDIĆ, Sandra, ur. 2009. *Sjećanja žena žrtava nacizma i nedemokratskih režima*. Zagreb: Centar za ženske studije.

RAJKOVIĆ, Zorica. 1974. „Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja“. *Etnološki pregled* 12:129-134.

RAJKOVIĆ, Zorica. 1988. *Znamenje smrti*. Rijeka-Zagreb: Izdavački centar Rijeka- Zavod za istraživanje folklor.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevnice*. Zagreb: Školska knjiga.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. 1982. „O ženskoj subkulturi u slavonskoj zadruzi“. U: *Žena u seoskoj kulturi Panonije*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, 33-38.

SKLEVICKY, Lydia. 1996. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Ženska infoteka.

STOJAN, Slavica. 2003. *Vjerenice i nevjernice*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku-Prometej.

STEIN ERLICH, Vera. 1964. *Porodica u transformaciji*. Zagreb: Naprijed.

SUPEK, Olga. 1995/1996. „Women's Entrepreneurship and the Dissolution of *Zadruga* in 19th Century Slavonia“. *Studia ethnologica Croatica*, vol. 7/8: 259-266.

ŠKOKIĆ, Tea. 2011.a. „Što su brkovi bez muškaraca? Društvene konstrukcije muškosti postsocijalističkog razdoblja“ U *Horror-porno-ennui*, ur. I. Prica i T. Škokić, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 440-457.

ŠKOKIĆ, Tea. 2011.b. „Traktori, žene, prosvjedi“. *Etnološka tribina 34*, vol. 41: 113-125

VINCE PALLUA, Jelka. 1990. „Da prostite, to mi je žena! Prilog poznavanju položaja žene u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća u Dalmaciji i njezinu zaleđu.“ *Studia ethnologica*, vol. 2: 77- 96.

VINCE-PALLUA, Jelka. 1998/1999. „*Amazonke* iz Istre. Na tragu istarskih, u muško preobučenih žena.“ *Studia ethnologica Croatica*, vol. 10/11: 133-152.

VINCE-PALLUA, Jelka. 2007. „Endemsko prema etno kartografskom: nova razmišljanja na marginama etnoloških karata (primjer *virđina*, zavjetovanih djevojaka). *Studia ethnologica Croatica*, vol. 19: 17-45.

VRKIĆ ŽURA, Slavica. 2003. „Prva hrvatska etnografkinja Mara Čop“. *Etnografska tribina* 26, vol. 33:91-105.

CROATIAN ANTHROPOLOGY OF WOMAN SINCE 1970s TO THE PRESENT: WOMEN'S THEMES IN CROATIAN ETHNOLOGY

(Summary)

The changes of the Croatian ethnological thought about understanding and interpreting the topics related to woman's anthropology are emphasized in the paper. Analyzed materials outline the kind of overview of conceptual frameworks within woman's anthropology, as it is interpreted by Croatian ethnologists and cultural anthropologists. The aim of the paper is to determine what changes have occurred in the representation of women and women's world in the local ethnological and anthropological literature and in which period and direction these changes developed.

Key words: woman, woman's anthropology, Croatian ethnology and cultural anthropology